

Inhoud

Woord vooraf	9	
Hoofdstuk 1	Terreinverkenning	
1.1	Een korte historiek	12
1.1.1	De verre voorgeschiedenis	12
1.1.2	Start van de ‘genetische’ psychologie	14
1.1.3	Omvorming tot een ontwikkelingspsychologie	16
1.1.4	Uitgroei tot een volwaardige levenslooppyschologie	17
1.2	De indeling in fasen	20
1.2.1	Continuïteit of discontinuïteit in de ontwikkeling	20
1.2.2	Het trapmodel	21
1.2.3	Het gelaagde model	24
1.2.4	Het lijnmodel	26
1.2.5	Poging tot synthese	27
1.3	Factoren die de ontwikkeling sturen	29
1.3.1	Rol van de erfelijkheid	29
1.3.2	Invloeden vanuit het milieu	32
1.3.3	Interacties tussen erfelijkheid en milieu	36
1.3.4	Zelfsturing als derde factor	40
Hoofdstuk 2	Twee fundamentele ontwikkelingstheorieën	
2.1	De psychosociale identiteitstheorie van Erikson	44
2.1.1	Situering ten opzichte van Freud	45
2.1.2	Eriksons theorie	49

6 INHOUD

2.1.3	Een korte evaluatie	52
2.2	De cognitieve ontwikkelingstheorie van Piaget	53
2.2.1	Enkele basisbegrippen	54
2.2.2	De eigenlijke ontwikkeling	59
2.2.3	Een korte evaluatie	64

Hoofdstuk 3 De prenatale ontwikkeling

3.1	Ontwikkeling van embryo en foetus	70
3.1.1	Het germinale of kiemstadium	70
3.1.2	Het embryonale stadium	73
3.1.3	Het foetale stadium	76
3.2	Psychisch functioneren	82
3.2.1	Bewegingen	83
3.2.2	Gewaarwordingen	83
3.3	Prenatale omgevingsinvloeden	87
3.3.1	Fysische invloeden	87
3.3.2	Psychologische invloeden	97
3.4	De geboorte	100
3.4.1	Het geboorteproces	101
3.4.2	De ervaringen van het kind	107

Hoofdstuk 4 De babytijd

4.1	Uitrusting van de pasgeborene	111
4.1.1	Motorische reacties	112
4.1.2	Waarneming en cognitie	114
4.1.3	Sociale gerichtheid en emoties	119
4.2	De verdere motorische ontwikkeling	122
4.3	Ontwikkelingen in de waarneming en de cognitie	125
4.3.1	De sensomotorische ontwikkelingsperiode	125
4.3.2	Bespreking van enkele afzonderlijke processen	130
4.4	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	137
4.4.1	Sociale ontwikkeling	137
4.4.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	141

Hoofdstuk 5 De peuterjaren

5.1	Lichamelijke en motorische ontwikkeling	148
5.1.1	Gebruik van de skeletspieren	148
5.1.2	De zindelijkheidstraining	150
5.2	Ontwikkelingen in de waarneming en het mentaal functioneren	151
5.2.1	Einde van de sensomotorische periode	152
5.2.2	Begin van het preoperationele denken	157

5.2.3	Bespreking van enkele afzonderlijke processen	161
5.3	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	173
5.3.1	Sociale ontwikkeling	173
5.3.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	178

Hoofdstuk 6 De kleuterjaren

6.1	Lichamelijke en motorische ontwikkeling	182
6.1.1	Lichamelijke veranderingen	182
6.1.2	Motorische ontwikkeling	184
6.2	Ontwikkelingen in de waarneming en het mentaal functioneren	186
6.2.1	Het preoperationele denken van kleuters	186
6.2.2	Bespreking van enkele afzonderlijke processen	192
6.3	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	206
6.3.1	Sociale ontwikkeling	206
6.3.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	210

Hoofdstuk 7 De schoolperiode

7.1	Lichamelijke en motorische ontwikkeling	220
7.1.1	Lichamelijke veranderingen	220
7.1.2	Motorische ontwikkeling	221
7.2	Ontwikkelingen in de waarneming en het mentaal functioneren	224
7.2.1	Het concreet-operationele denken	225
7.2.2	Bespreking van enkele afzonderlijke processen	231
7.3	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	243
7.3.1	Sociale ontwikkeling	243
7.3.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	248

Hoofdstuk 8 De adolescentie

8.1	Lichamelijke ontwikkeling	261
8.1.1	De lichamelijke veranderingen in de puberteit	261
8.1.2	Psychologische gevolgen van de lichaamsveranderingen	267
8.2	Cognitieve ontwikkeling	270
8.2.1	Kenmerken van het formeel-operationele denken	271
8.2.2	Enkele gevolgen van het formeel-operationele denken	278
8.2.3	Bespreking van enkele afzonderlijke processen	280
8.3	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	284
8.3.1	Sociale ontwikkeling	284
8.3.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	291

Hoofdstuk 9 De volwassenheid

9.1	Lichamelijke ontwikkeling en psychisch welbevinden	301
9.1.1	Lichamelijke veranderingen	301
9.1.2	Het climacterium of de overgangsjaren	304
9.1.3	Psychologische reacties op de lichaamsveranderingen	310
9.2	Cognitieve ontwikkeling	312
9.2.1	Het postformele denken	313
9.2.2	Evolutie van de intellectuele vermogens	315
9.3	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	320
9.3.1	Sociale ontwikkeling	320
9.3.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	329

Hoofdstuk 10 De ouderdom

10.1	Lichamelijke ontwikkeling en psychisch welbevinden	339
10.1.1	Verlenging van de levensduur	339
10.1.2	Lichamelijke veranderingen	342
10.1.3	Psychologische reacties op de lichaamsveranderingen	350
10.2	Cognitieve ontwikkeling	352
10.2.1	Het klassieke intelligentieonderzoek	354
10.2.2	Bespreking van enkele afzonderlijke processen	358
10.2.3	Competent ouder worden	365
10.3	Sociale en persoonlijkheidsontwikkeling	367
10.3.1	Sociale ontwikkeling	368
10.3.2	Dynamisch-affectieve ontwikkeling	372

Referentielijst	381

Namenregister	399

Trefwoordenregister	403

Oefeningen,
verdieping
en filmpjes in
module I op

Hoofdstuk I

Terreinverkenning

De ontwikkelings- of levensloopspsychologie kan men kort omschrijven als de studie van het gedrag door de verschillende levensfasen van de mens.

‘Gedrag’ moet dan wel in een zeer ruime betekenis opgevat worden. Het woord verwijst niet enkel naar het zichtbare handelen, maar ook naar de wijze waarop mensen zichzelf en de wereld waarnemen, hoe ze denken en fantaseren en welke gevoelens en verlangens ze daarbij ervaren.

Het lijkt een simpele opdracht: registreer de verschillende gedragsaspecten bij mensen van uiteenlopende leeftijden en rangschik je bevindingen op een levenslijn, die begint bij de prille kindsheid en die doorloopt tot de hoge ouderdom. Het zal misschien wel wat inspanning vergen om passende meetinstrumenten te vinden en om zo’n grote hoeveelheid gegevens te ordenen, maar dat kan geen onoverkomelijke problemen opleveren.

Toch liggen de zaken niet zo eenvoudig. In de anderhalve eeuw van haar bestaan heeft de ontwikkelingspsychologie wel een hoop interessante feiten en inzichten verzameld, maar het blijkt zeer moeilijk te zijn om die allemaal te verwerken tot een geïntegreerd beeld van de menselijke levensloop.

In dit hoofdstuk gaan we na hoe dat komt. Voor een deel zal het wel te maken hebben met de verschillende visies en uitgangspunten van de onderzoekers, maar daarnaast is er vooral ook de complexiteit van het ontwikkelingsproces zelf. Dat willen we eerst even uitklaren.

1.1 Een korte historiek

Van de psychologie wordt wel eens gezegd dat ze een ver verleden heeft, maar een vrij korte geschiedenis. Dat geldt ook voor de ontwikkelings- of levensloopspsychologie. Als wetenschap ontstond ze pas in de tweede helft van de negentiende eeuw, maar er was wel een lange traditie van voorwetenschappelijk denken aan voorafgegaan over de manier waarop het gedrag verandert doorheen de verschillende levensfasen.

1.1.1 De verre voorgeschiedenis

De voedingsbodem van iedere wetenschap bestaat uit de spontane vragen en de stukjes inzicht die bij mensen opkomen tijdens hun alledaagse bezigheden. Dat is van alle tijden.

Op basis van de veelvuldige ervaringen die ze opdoen met zichzelf en met de dingen om hen heen, ontstaan er allerlei denkbeelden over hoe de wereld in elkaar zit en hoe bepaalde gebeurtenissen onderling samenhangen.

Ook de veranderingen die zich doorheen de verschillende levensfasen voordoen in het gedrag van mensen, gaven aanleiding tot het ontstaan van zeer uiteenlopende inzichten en beweringen over wat typisch heet te zijn voor bepaalde leeftijden.

Vele daarvan zijn in de loop der tijden deel gaan uitmaken van het gewone taalgebruik. Denk aan uitdrukkingen zoals ‘een kinderlijke fantasie’, ‘jeugdige overmoed’ of ‘de wijsheid der jaren’. Dat alles maakt deel uit van wat men de **voorwetenschappelijke ontwikkelingspsychologie** zou kunnen noemen.

Welke van de volgende eigenschappen zou je spontaan in verband brengen met kinderen, met jongeren, met volwassenen in de middenleeftijd of met ouderen?

	Kindsheid	Adolescentie	Volwassenheid	Ouderdom
Ambitieus				
Bezadigd				
Creatief				
Krachtdadig				
Kritisch				
Mild				
Onzeker				
Overbezorgd				
Roekeloos				
Speels				
Verantwoordelijk				
Vergeetachtig				
Weetgierig				
Zorgeloos				

Vergelijk je antwoorden met die van enkele mensen uit je omgeving. Over sommige kan er wellicht wat discussie bestaan, maar over de meeste zul je het ongetwijfeld wel met elkaar eens zijn.

Wat je ook nog tot de voorwetenschappelijke ontwikkelingspsychologie kunt rekenen, zijn de vele overpeinzingen die filosofen in vroegere tijden maakten over de ontwikkeling van de mens.

Soms raakten ze niet veel verder dan het uitschrijven van wat volgens hen ‘typisch’ was voor de een of andere levensfase, maar er waren er ook die tot meer genuanceerde inzichten kwamen. Zo bijvoorbeeld de Romeinse staatsman en filosoof Cicero, die in de eerste eeuw voor onze tijdrekening het volgende neerschreef in een discussie over de ouderdom:

- ▶ “Veel gebreken hangen niet samen met de bejaarde leeftijd als zodanig, maar zijn enkel kenmerkend voor een lamlendige, futloze en slaperige oude dag. Vergelijk het met jonge mensen: die zijn vaker baldadig en bandeloos dan ouderen, en toch zijn niet alle jongeren zo, maar enkel

de boosaardigste onder hen. Zo ook is seniele aftakeling – die meestal aangeduid wordt als dementie – slechts kenmerkend voor ziekelijke ouderen.”

Andere filosofen vroegen zich vanuit een meer theoretische interesse af welke factoren de ontwikkeling aansturen.

Sommigen – men noemt ze **nativisten** – meenden dat wij ons als mens uiteindelijk ontwikkelen tot wat *de natuur* ons heeft meegegeven. Volgens hen ligt alles al min of meer vast van bij de geboorte (het Latijnse *natus* betekent ‘geboren’).

De **empiristen** daarentegen legden vooral de nadruk op de rol van *ervaring en opvoeding* (het Griekse *empeiria* betekent: ervaring of kennis). In hun optiek kan ieder kind dat geboren wordt in principe nog alle kanten uit.

Een illustratie van die tegengestelde opvattingen vinden we bij de Engelse empirist John Locke (1632-1704) en de Franse Verlichtingsfilosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778).

Locke vatte de mens bij de geboorte op als een *tabula rasa* of een onbeschreven blad. Voor hem zijn het de latere ervaringen en de opvoeding die dat blad geleidelijk volkrassen en het individu daarmee zijn definitieve karakter geven.

Rousseau daarentegen wilde de opvoeding slechts een minimale rol toebedelen. Volgens hem is het kind geen passieve ontvanger van prikkels, maar een actief experimenterend wezen, dat zijn ontwikkeling zelf in handen neemt en selectief de invloeden opneemt waar het vanuit zijn natuurlijke aanleg behoefte aan heeft, althans wanneer het niet door een al te opdringerige opvoeding in een kunstmatig keurslijf gedwongen wordt.

In welk van die standpunten herken jij jezelf het best? Wat is volgens jou het meest doorslaggevend in de psychologische ontwikkeling van de mens: de erfelijke aanleg of de omgeving?

Dit thema doet nog steeds veel stof opwaaien, zowel in de psychologie als daarbuiten. Het wordt vaak voorgesteld als het **nature-nurture-debat**. Daarin staat *nature* voor de natuurlijke aanleg die je meekrijgt bij de bevruchting, en *nurture* (letterlijk: opvoeding) voor alle invloeden – zowel fysieke als psychosociale – die daar nadien op inwerken.

1.1.2 Start van de ‘genetische’ psychologie

In de achttiende, maar vooral in de negentiende eeuw waren er al mensen die op een min of meer systematische basis aantekeningen begonnen te maken over de veranderingen in het gedrag van hun eigen kinderen. Dat soort **babybiografieën** vormde het prille begin van wat veel later een wetenschappelijke studie van de menselijke ontwikkeling zou worden.

In 1774 publiceerde de Zwitserse pedagoog Johann Pestalozzi een dagboek waarin hij zijn observaties had opgetekend over de vorderingen van zijn driejarige zoon Jacob.

Enkele jaren later verscheen een boek van de Duitse filosoof Dietrich Tiedemann met de veelbelovende titel *Beobachtungen über die Entwicklung der Seelenfähigkeiten bei Kindern* (Observaties over de ontwikkeling van de psychische vaardigheden van kinderen). Ook hier betrof het slechts de observaties van één kind, zijn oudste zoon Friedrich, die hij gedurende een drietal jaar gevolgd had.

Zowat een eeuw later bracht ook Charles Darwin, zij het onder de iets bescheidener titel *A biographical sketch of an infant* (Een biografische schets van een kind) verslag uit over de prille levensjaren van zijn eerstgeboren zoon William.

Het nieuwe bestond erin dat men zich niet meer beperkte tot het louter *nadenken* over hoe de mens zich ontwikkelt, maar dat men dat nu ook rechtstreeks begon te **observeren**.

Ook al ging het in aanvang nog om vrij broze gegevens – erg subjectieve aantekeningen over de ontwikkeling van slechts één of hooguit een paar kinderen – nieuw was dat men zich bij zijn oordeelsvorming baseerde op een meer systematische observatie van het gedrag.

Daarnaast ontstond er in het laatste kwart van de negentiende eeuw ook al een begin van **wetenschappelijke theorievorming**.

Geïnspireerd door de evolutieleer van Darwin (*The origin of species*, 1859) dachten sommige geleerden parallellen te kunnen aantonen tussen het ontstaan van de verschillende levensvormen en de manier waarop een individu zich ontwikkelt.

Dat gaf aanleiding tot de – intussen achterhaalde – **recapitulatietheorie**: de opvatting als zou de *ontogenese*, dat is de ontwikkeling van ieder apart individu, een versnelde recapitulatie of herhaling zijn van de *fylogeneze*, de evolutie van primitieve naar meer gecompliceerde levensvormen.

Algemeen wordt de Duitse bioloog Ernst Haeckel (1866) gezien als de ontwerper van de recapitulatietheorie. Maar voor de ontwikkelingspsychologie was vooral de Amerikaanse psycholoog Stanley Hall (1904) van belang.

Voor Hall was alleen de ontwikkeling vóór de geboorte op te vatten als een herhaling van de fylogeneze. In wat daarna komt – de verschillende periodes van kindsheid en adolescentie tot aan de volwassenheid – meende hij een parallel te zien met de stadia waar de mensheid als geheel, in haar evolutie van ‘primitieve wilde’ tot de hedendaagse moderne mens, doorheen is gegaan. Daarom vond hij dat men zich niet veel zorgen hoefde te maken bij de opvoeding, omdat een kind volgens zijn opvatting vanzelf wel uitgroeit van een ‘primitief wezen’ tot een ‘beschaafde mens’: “Men kan de typische wildheid van kinderen maar beter toelaten tot een jaar of twaalf”, schreef hij in 1904.

Theorievorming en een begin van systematische observaties: een nieuwe wetenschap kondigde zich aan. Ze werd aangeduid als de **genetische psychologie**, een naam die ze zou blijven behouden tot in de tweede helft van de twintigste eeuw.

In aanvang was het uitsluitend een kinderpsychologie die – mede door haar nauwe band met de evolutieleer – de ontwikkeling opvatte als een proces dat vrijwel

geheel erfelijk gestuurd wordt. Er was dus nog een lange weg af te leggen om tot een meer uitgebalanceerde visie te komen op het geheel van de menselijke levensloop.

1.1.3 Omvorming tot een ontwikkelingspsychologie

Gelukkig bleef men zijn toevlucht niet nemen tot babybiografieën als enige vorm van gegevensverzameling. Gaandeweg werden er nieuwe **onderzoekstechnieken** uitgewerkt, waardoor groepen mensen van diverse leeftijden vlotter en op een meer objectieve manier onderzocht konden worden. Er werden ook *statistische methodes* ontwikkeld om de verzamelde gegevens beter te kunnen ordenen en er op een meer verantwoorde manier conclusies uit te trekken.

In Amerika was het diezelfde Stanley Hall (1906) die voor het eerst gebruik maakte van *vragenlijsten* om de voorschoolse evolutie van kinderen te bestuderen.

De Duitser William Stern (1911) introduceerde soortgelijke technieken in de Europese ontwikkelingspsychologie, maar zijn belangrijkste bijdrage was de invoering van de *cross-sectionele* of *transversale onderzoeksmethode*: door groepen van opeenvolgende leeftijden met elkaar te vergelijken kon op een relatief korte termijn een beeld ontstaan van hoe bepaalde eigenschappen evolueren doorheen de verschillende levensfasen. Op het online leerplatform **Sofia** vind je meer uitleg over die verschillende onderzoeksmethodes.

De meest opmerkelijke inbreng vanuit Europa was echter de ontwikkeling van de eerste objectieve *intelligentietest* door de Franse psycholoog Alfred Binet (1903, 1911). Hoewel ook hij zich in aanvang vooral bezighield met het verzamelen van observatiegegevens bij zijn twee dochters Marguérite en Armande, leidde dat uiteindelijk tot de constructie van een instrument waarmee het mogelijk werd om de ontwikkeling van de intelligentie op een meer systematische en objectieve manier te meten.

 Sofia

 Sofia

Naast de vernieuwingen die er kwamen in de methodologie, kreeg ook de **theorievorming** nieuwe impulsen. Terwijl de ontwikkeling aanvankelijk nogal eenzijdig opgevat werd als een erfelijk gestuurd *rijpingsproces*, werd die visie naderhand vanuit twee verschillende hoeken fundamenteel in vraag gesteld.

- Enerzijds waren er, zowel in Europa als in Amerika, psychologen met een sterke *pedagogische* interesse, die om begrijpelijke redenen veel meer de nadruk legden op de rol van de *opvoeding* in de ontwikkeling.
- Anderzijds was er de opkomst van het Amerikaanse *behaviorisme*, dat vanuit de studie van het leerproces bijzonder veel gewicht toekende aan de invloed van *ervaringen* in het ontstaan van gedragsveranderingen.

Die nieuwe impulsen leidden ertoe dat de term ‘*genetische*’ *psychologie* – opgevat als de studie van een erfelijk (dat is *genetisch*) gestuurde ontwikkeling (of *genese*) van een ‘volwassen’ mens – in feite achterhaald was. Steeds meer werd daarom als alternatief de meer neutraal klinkende benaming **ontwikkelingspsychologie** naar voren